

A vizsolyi biblia

A Kassa-völgyi „magyar” egyházak hatvan év felé járó esperese, Báthory országbíró eldugott birtokán nyomdát állít, s kiadja az első teljes magyar bibliát. Bizonyosan rég hordta tervét, amelyben harcos élete lökődéseiből a maradátság egére szökhethet, de a vizsolyi bibliához kevés volt egy ember akarata, ahhoz sok akarat és sok „véletlen” összefutása kellett.

Érdemes visszaidézni a kort, melynek zaklatásai elől Isten magyarul készülő könyve a vizsolyi templomhoz függetlenített hajlékban keresett bűvőhelyet. Érdemes kézbe venni az első kiadás könyvmamutját, a tizenhatodik század leghatalmasabb magyar nyomtatványát, amely szinte korunkig kiáltja a beléhalmozott emberi erőfeszítést, és érdemes fölújítani a magyar nyelvet, amellyel ez a kor a biblia szépségeinek nekimerészkedett. Pillanatnyi szélcsend, harminc esztendei papi múlt tekintélye, biztos hely, sok pénz, Báthory- és Rákóczi-féle mecénás, könyvtár, lelkes munkatársak, magyarul tudó nyomdász: mi mindent kellett Károlyi Gáspárnak összerelnie, ha élve akarta fölmutatni a művet, amelyre elhivatott.

Három év alatt készült a vizsolyi biblia, de feltételeinek egy életen át kellett készülniük. Hisz voltak előbbre is buzgó fordítók, csak fejedelmek, béke, eszköz nem volt. A vizsolyi bibliához nemcsak tudás, de makacsság is kellett. A nagy mű felé vonzó szívósságnak abban a reménytelen korban nem is oly ritka példája ez a könyv. Példa, mely a mi elhányt cikkekben és gombakönyvekben burjánzó századunkig ragyog.

A vizsolyi biblia nem úttörő cselekedet. Báthory László óta közel tizen fordítottak kisebb-nagyobb darabot belőle, s Heltai Gáspár harminc évvel Károlyi előtt, csaknem teljes fordítást ad. Károlyi ismerte az ő fordítását s Meliusét is s mint előszavában mondja, nem utálta meg őket. Ha egyszerre olvasod Károlyi és Heltai újtestamentumát, az az érzésed, hogy a gönci pap jó hasznát látta ennek a fordításnak, és sokszor csak a Heltai mondatait stilizálta át a maga ízlése szerint. A két fordítás helyenként annyira párhuzamosan halad, hogy a fordított szöveg közössége ezt a párhuzamosságot nem indokolja teljesen. Megerősödsz ebben az érzésedben, ha melléállítod Pesti szövegét, aki egész másképp fogja meg a mondatokat, mint akármelyikük.

De mint műfordító és nyelvművész sem lép a Károlyi-fordítás akkorát előre, mint annak idején a Heltaié. Ballagi Mór még a hatvanas [1860-as] években írt alapos és komoly tanulmányában a Heltai-fordítást hűség szempontjából a Károlyi elé helyezte. Tisztán irodalmi szempontból bajos a két mű közt választani. Különböző könyvekből vett fejezetek párhuzamos elolvasása után talán azt lehetne mondani: Heltai nyelve egy árnyalattal egyszerűbb és pontosabb, Károlyié díszesebb és numerózusabb. A Heltai-fordítás inkább irodalmi, a Károlyi inkább szónoki. Ez a különbség azonban sokszor elmosódik, s nekünk az is elég, hogy a két könyv közt szembeszökő értékkülönbség nincs. A Károlyi-fordítás sem a magyar nyelv, sem a magyar műfordítás történetében nem ugrás. Nem olyan jelentőségű mű, mint Luther német bibliája.

Szerencsés és szívós ember ő, aki befejezte, amit más be nem fejezhetett: a biblia-óceán első átrepülője. A közel száz kiadás fölül került Károlyi Gáspár név voltaképp egy kollektív erőfeszítés neve. Ott áll, nemesak részben ismeretlen munkatársaiért, de az ifjú magyar protestantizmus nővő igényeiért, amely meghiúsult kísérletek után az ő munkájában követelte ki az első teljes bibliát. Károlyi, a bibliafordító, szimbólum ez: totem a törzsért. Benne tisztelem a protestánsok közt úttörő Komjátit, az írásról ifjan lemondó tehetséges Pestit, a kultúrhős Sylvestert, Heltait s ki tudja hány elkallódott fordítás szerzőjét. Ő a szándék, aki magyarul akarta hallani és hallatni Isten, s mert nagyon akarta, hallatta is.

Tagadhatatlan, hogy Balassi lírája mellett a protestáns bibliafordítás a tizenhatodik század legjelentősebb magyar irodalmi alkotása. A magyar nyelv nagy és szerencsés iskolája volt ez a könyv. Nagy, mert a nagy művészet közelébe sodort egy csomó tudós magyart, akik Isten szavát keresték és világirodalmi remekeket kellett átültetniük. Szerencsés, mert a biblia volt az egyetlen világirodalmi remek, amellyel a tizenhatodik század nehéz magyar nyelve is megpróbálkozhatott.

Ez a nyelv, amely nemrég kísérletezett Sylvester és Székely István distichonjaival, hogy állt volna az ókor eposzai vagy a középkori humanisták elé is? Még alig nőtt ki Tinódi „valá”-iból; hogy közelíthette volna meg a kétszáz esztendősklasszikusokkal büszkélkedő olasz irodalmat? A megújulás korában, évtizedeken át bontakozó stílus gyakorlat-irodalom árán is csak fokról fokra tudunk egy igazi világirodalmi remeket eldadogni. A biblia fordítójának azonban nem kellett iskola, tradíciókon nevelt pallérozottság. A biblia rákényszeríti a fordítót a versenyre, s ha akarja, ha nem, belerántja a nagy költészetbe.

A bibliában a gondolatok sorakoztatásmódja a vers. A mondatragok rövidek és egyszerűek. Csak követni kell a fő- és mellékmondatok összeillesztését, s már kialakult a biblia hullámzása, az a félig értelmi, félig zenei ritmus, amelyet a legügyetlenebb fordító sem ronthat el egészen. Aki szóról szóra, mondatról mondatra követi a bibliát, verset írt, anélkül hogy verset akart volna írni.

S itt nagy előnye a bibliának, hogy egyszersmind Isten szava is.

Az Isten előtti alázat a műfordításnak már ebben az „átdolgozás”-os, egész felelőtlen korszakában olyan szigorú, csak bibliának szóló fordítói elvekben nyilvánult meg, amilyenek más alkotások fordításában csak a legújabb időben váltak általánossá. Így a bibliafordító nemcsak a biblia minden szépségének tartozott nekivágni, de az értelem hű követésével önkéntelen biztosította műve zenei tökéletességét is. Hibás fordítást, idegen mondat szerkezetet találhatsz ebben a könyvben, de nem találsz verset, amelynek a zenei megoldása tökéletlen lenne. Olyan egész, ami talán egyik oka a bibliás beszéd nagy elterjedésének.

A biblia költészete ráerőszkolta magát a fordítók prózájára, s a tizenhatodik század végén nemcsak Isten magyarba ültetett igéje, de egy változatos és kimeríthetetlen költői antológia indult útnak az eldugott Vízolyból, hogy mind mélyebbre ereszkedjék tudósok, urak és nép rétegeibe. Könyv ez, amely itt történelem, ott ballada, itt szerelmi ének, ott haragos óda, itt jóslat, ott idillium. Szókinese a mindenkié. Bár sokféle költeményt tartalmaz, a sokféle költemény tolmácsolása egységes. Nem kell külön műveltség, hogy beleélhesd magad, de a legegényebb-izlés is megtalálja benne az egyéniségére visszahangzó hangot. S ez a könyv évszázadokon át az egyetlen magyar nyelven is élő elsőrangú műalkotás, s talán ma is egyetlen remek, amely a százezreké. Kell-e többet mondanunk, hogy jelentőségét megvilágítsuk? S ez a könyv nemcsak tartalmával, de irodalmi sajátosságával is ostrom alatt tartotta a magyar nép fülét. A jellegzetes református papi retorika mögött a vízolyi biblia példája áll. Círadáit és hasonlatait innét veszi, periódusai a biblia szétnyújtott hullámzása. S a szószékről ez a retorika fürdette évszázadokon át a templomba járó, ez üdvözölte a születőt, s búcsúztatta a halottat. S ha ennek a retorikának ma, a hanyatlás korában, a nyi visszataszító torznövését látjuk is, emberibb időkben a magyar költészet életünkbe csapó korbáca s lelkünkön végigfutó simítása volt.

S a szószékről lenyúlt a mindennapok szóhasználatába, s az egyszerűbb emberek képzeletkincsébe is. Száz kiadásában egyre mélyebb gyökeret eresztett belénk, s odakerült parasztapáink almáriómára s nagyanyánk pápaszemtokja alá. Nem nézhetek anélkül az én apró betűs, szinte illetlenül „zseb”-kiadásomra, hogy eszembe ne jusson a halott parasztság, akit annyiszor láttam egy tisztesebb, öregebb betűs s mindjárt családi anyakönyvből is szolgáló példány fölé hajolni. Még hallom az őstamentumbeli származástáblák szótától szótagra kiolvasott zsidó neveit, amint idegenül törnek fel a nehéz ajkakon, és sem az almaszágú „kaszni”, sem az öreg karosszék nem hökkent meg rajtuk, mert mindennapi tisztálkodás nekik is az írás, mint asszonyuknak, aki nem hagyja ki a nemzetségtáblákat sem, mert az is a Könyvben áll, s az is föl tudja csiholni benne pusztá hangzásával a halálra készülő öregség bibliás áhitatát.

A református magyar népben épp úgy benne van a biblia, mint a kenyér, amelyet eszik s a szőlő, amelyet kapál. Ebben mosakodott és ebben ünnepelt. A Károlyi Gáspár három éven át nyílt mondataiban három évszázad magyar áhitata illatozott a Teremtő felé.

S ennek a szerencsés könyvnek még az öregedés is használt. Az első olvasók dédunokáival elrohant az idő, s ő ott maradt három század távolában, s egyre több magyar múlt és magyar nosztalgia ivódott belé. Üzenet a nyelvújítás özönvize előtti ősidőkből, már nemcsak az Isten szavát, de egy elmúlt századot is őriz. Ha azt mondod valamire, hogy biblikus, nemcsak zsidó rítusra, de hajdan való magyarságra is gondolsz. Ez a magyarság sokszor tán annyira sem tiszta, tősgyökeres és romlatlan, mint a mi nyelvújított magyarságunk. Megráható latin fordulatait, mondatstruktúráját, magyartalan kifejezéseit. De még latinságai és nyelvfocimái is egy zordabb és visszahozhatatlan magyar múlttal súlyosak, s mindig meg fogják találni rajongóikat.

Drága könyv, aki éppannyira vagy ómagyar, mint őszidő, s csaknem annyira a magyarság szava, mint Istené.

Aki foglalkozott vele, majd mind oda lyukadt ki, hogy szép, szép: a maga korában tiszteletre méltó munka volt, de ideje újra lefordítani. Ballagi Mórtól Mészöly Gedeonig nem egy bírálója foglalkozott egy új, modern bibliafordítás tervével. Hisz igaz: a biblia könyvei megírásuk idején élőkhöz szóltak, élők nyelvén, s eleven költészet volt ez a műfordítók ajkán is, az archaizmust az idő füstölte rá. Nem jogos-e magunkhoz eleveníteni, a mi élő nyelvünkre támasztani ezt a könyvet, amelynek köteles követelése, hogy örökké eleven legyen?

Kiválasztottam hét-nyolc élő magyar költőt és műfordítót, s gondolatban szétoztottam köztük a bibliát. Te fordítsd a Királyok könyve drámai mozgalmasságát, te a hatalmas Jeremiás-t, te Márk édes, írott filmjét. S összeállítottam a bibliát, amellyel e huszadik század költői ajándékoznának meg minket. S láttam bravúrt, stílszerűséget, könnyedséget, nyelvtisztaságot, annyi külön remeket, ahány könyvből áll a biblia. S akkor így szóltam a gönci szuperintendánshoz: maradj meg nekünk, Károlyi Gáspár. Te nem voltál költő, és sokak szerint nyelvész se voltál: a bibliád mégis többet ér, mint e fölényes virtuózok bibliája, épp azért, mert fölényesek és virtuózok, te pedig hívő és dadogó vagy. Van az alkotásnak egy magasabb hitele, mint a pontosság és a szépség: az az erőfeszítés, amely a művet létrehozta. Mondataink és szótáraink jobbak vannak, mint neked, de hitet és ellenállást hol találunk a mondatokhoz? Az igazi irodalmi művet a nagy ellenállás ellen szegett, nagy hit hívja világra, enélkül a virtuozitás széthull, s a fölény fölényeskedéssé válik. Nektek, a bibliafordítás első hőseinek, örök jogotok van a könyvhöz, amely fontosabb volt nektek, mint azóta bárki magyarnak.

Németh László

„Mi a Te könnyeid gyermekei vagyunk...”

A füzessmikalai búcsújárás történetéhez

Nézem a Kriza János Néprajzi Társaság internetes honlapján a közelmúltban közzétett néprajzi fotóarchívumot. Örülök a pompás adatbázisnak, a kolozsváriak szorgalmának. Az 1620 képből álló hargitai albumot búcsús képek nyitják. „*Férfiak népviseletben*”, ráklikkelek az első képre, melyet a katalógus szerint Kós Károly (véltetően dr. Kós Károly, (1919–1996) a romániai magyar néprajztudomány egyik legmarkánsabb személyisége, az építész-író-politikus Kós Károly fia) készített valamikor 1940 és 1944 között. Megpróbálom a képek készítésének helyét beazonosítani a kegyhelyen belül. Hol is van ez Somlyón? Nincs válasz! Am a következő képek segítenek, a következő képen már rajta van a füzessmikalai kegytemplom. Összesen 19 képet találtam ebből a sorozatból. (Azóta kijavították a honlapon a tévedést.) A napokban hívta föl a figyelmemet Czank Gábor, újkígyós néprajzi vénával is megáldott fiatal plébánosa, hogy a Janusz Rosikoń Európa Madonnái című reprezentatív albumában „*Lipova*” neve alatt mikolai képek láthatók.¹ A könyv tévedése kettős, az már a magyar fordítás hibája, hogy Lippa helyett a magyar szövegben is „*Lipova*” szerepel. De az, hogy a „*magyar Jeruzsálem*”, Máriaradna hogyan lett Lippa azt nem tudhatjuk, még ha tudjuk is, hogy a mai, hivatalos román közigazgatás szerint önkormányzati szinten Radna, mint település Lippához tartozik! Az viszont végképp rejtély marad, hogy milyen úton kerültek ide a füzessmikalai fényképfelvételek. Mégis csak jelentős kegyhely ez a Füzessmikola, ha hol Csíksomlyóval, hol Máriaradnával keverik össze.

1984-ben, több mint egy hónappal a 19. születésnapom előtt jártam ott, ha lehunyom a szemem, ma is látom a himzett templomi zászlók alatt kigyózó kersztaljakat, hallom az elnyújtott, fejjhangon énekelt búcsúséneket.

Mykolatelukeyeu, Füzessmikola, Nicula

Most már érdemes megnézni, hol is van ez az alig röbb mint 500 lelket számláló kis román falu, hol is van ez az oly sok félreértést okozó kegyhely? Füzessmikola, románul Niculă nevével először 1326-ban találkozunk az okiratokban Mykolatelukeyeu formában.² 1369-ben Myklós, 1456-ban Mykola, 1457-ben Mycola formában fordul elő.³ Lestyán Ferenc hiánypótló művéből tudjuk, hogy a XVI. század második felében unitárius egyházközsége volt a településnek, ami a reformáció századában csak úgy volt lehetséges, ha előbb középkori katolikus egyháza volt.⁴ Az 1602–1603. évi pusztítás következtében a templom hívek nélkül maradt és nyomtalanul elenyészett. Régi hiveiről a később is tovább élő helynevek beszélnek: 1715-ből Csonkás; 1750-ből Gyepjüs, Sospatak, Sósoldal, Szőlők alatt;

¹ Janusz Rosikoń: Európa Madonnái. Ford.: Pór Bálint. OSB Geopen Könyvkiadó. é.n.

² Györffy: Az Árpád-kori. II. 80. old.

³ C. Suciu: Dicționar istoric.

⁴ Kádár: Szolnok-Doboka vm. népokt. tört. 380. old.